

RYTŲ AUKŠTAIČIŲ UTENIŠKIŲ I KAMIENO DAIKTAVARDŽIAI

Regina RINKAUSKIENĖ

§ 1. Daiktavardžių kamienai, paveldėti iš senovės, dėl įvairių fonetinių ir morfolo-
ginių priežasčių yra pakitę tiek lietuvių bendrinėje kalboje, tiek tarmėse. Didžiau-
sia tarpusavio sąveika būna tarp kamienų, kurie kalbos sistemoje yra greta arba ne-
toli vienas kito (Girdenis, Rosinas, 1977). Apie daiktavardžio kamienų mišimą
įvairiose lietuvių kalbos tarmėse yra rašęs J. Kazlauskas (1958a, 33–50; 1958b; 1961,
73–78), Z. Zinkevičius (1966, 226–267). Apie Tirkšlių tarmės (šiaurės žemaičių) *i*
kamieno daiktavardžių mišimą su *ė* kamieno daiktavardžiais yra rašęs A. Girdenis
(1963, 29–36), apie Šaukėnų šnektos (pietų žemaičių) *įž*, *ė* ir *i* kamieno daiktavar-
džius – A. Rosinas (1971, 49–54).

§ 2. Šio darbo tikslas – apžvelgti *i* kamieno daiktavardžius rytų aukštaičių uteniš-
kių tarmėje ir bandyti paaiškinti *i* kamieno mišimo su *ė* ir *jo* kamienais motyvus.

Rašydama darbą, rėmiausi savo gimtąja Daūgailių šnektą, dialektologinių eksped-
icijų medžiaga (Daūgailiai, Saldūtiškis, Sugiñčiai)¹ bei studentų įrašytomis kasėtė-
mis iš gana nemažo uteniškių ploto (Degūčiai, Leliūnai, Mindaūnai, Sudeikiai, Sugiñ-
čiai, Taurėgnai). Atsižvelgta ir į duomenis, pateiktus Lietuvių kalbos atlaso tre-
čiajame tome (LKA, 1991, 32–34), naudotasi visų išėjusių „Lietuvių kalbos žodyno“
tomų medžiaga. Uteniškių tarmės atskirų šnektų daiktavardžių paradigmų galima
rasti ir studentų diplominiuose bei bakalauro darbuose (Barysaitė, 1960; Gaulytė,
1956; Juzėnaitė, 1997; Miškinytė, 1996; Sedelskytė, 1952; Smalakytė, 1973; Traškienė,
1968; Valiulytė, 1958).

§ 3. Uteniškių tarmėje geriausiai *i* kamieno formas yra išlaikę moteriškosios gim-
inės galūninio kirčiavimo (3 ir ypač 4 kirčiuotės) daiktavardžiai (tarmėje jų rasta
apie 60). Šių daiktavardžių paradigma atrodo taip:

Vienaskaita	Daugiskaita
V. <i>akis</i> ~ <i>akis</i>	<i>á.ki.s</i> ~ <i>á.kys</i>
K. <i>ak.ž.s</i> ~ <i>akižs</i>	<i>ak.ú.</i> ~ <i>akių</i>

¹ Norėčiau nuosirdžiai padėkoti visų ekspedicijų bendražygei Vilniaus universiteto dėstytojai dr. Birutei Jasiūnaitei.

N. <i>à.kei</i>	~ <i>ākiai</i>	<i>akl.m</i>	~ <i>akīm</i>
G. <i>à.ki.</i>	~ <i>ākį</i>	<i>akls</i>	~ <i>akīs</i>
Įn. <i>ak'ù</i>	~ <i>akià²</i>	<i>akl.m</i>	~ <i>akīm</i>
Vt. <i>aki'</i>	~ <i>akỹ</i>	<i>akl's</i>	~ <i>akýs</i>
III. <i>akiñ</i>	~ <i>akiñ</i>	<i>akl's</i>	~ <i>akýs³</i>

§ 4. Nuo bk tarmėje skiriasi tiktai daugiskaitos naudininko ir daugiskaitos įnagininko linksniai, atitinkantys sutrumpėjusias senąsias dviskaitos formas. Parbrėžtina, kad šios formos yra visiškai homoniminės – tai pasakytina ir apie kitų kamienų vardažodžius, pvz.: *šakó'm* ~ *šakóm* ir *šakó'm* ~ *šakóm(is)*, *baltó'm* ~ *baltóm* ir *baltó'm* ~ *baltóm(is)*. Lyginant su bk, dėl morfologinio trumpėjimo vieną skiemenį yra praradusios vienaskaitos ir daugiskaitos vietininkų formos, pvz.: *aki'* < *akij < *akijén; *akýs* < *akýse* arba *akýsu⁴*; taip pat vienaskaitos ir daugiskaitos iliatyvo formos, pvz.: *akiñ* < *akinà < *akinā < *akinnā < **akiñ+nā*; *akýs* < *akýsna* < **akís+nā*.

§ 5. Dalis moteriškosios giminės galūninio kirčiavimo *i* kamieno daiktavardžių savo paradigmosse turi priebalsinio linksniavimo liekanų. Tokių daiktavardžių: *ausis* ~ *ausis*, *gėtažis* ~ *geležis*, *naktis* ~ *naktis*, *a.bėlis* ~ *obelis*, *pušis* ~ *pušis*, *šaknis* ~ *šaknis*, *širdis* ~ *širdis*, *šlaunis* ~ *šlaunis*, *žuvis* ~ *žąsis*, *žuvis* ~ *žuvis* – paradigma atrodo šitaip:

Vienaskaita		Daugiskaita	
V. <i>pušis</i>	~ <i>pušis</i>	<i>pū.šæs</i>	~ <i>pūšes</i>
K. <i>pušæs</i>	~ <i>pušæs</i>	<i>pušù.</i>	~ <i>pušų</i>
N. <i>pú.šei</i>	~ <i>púšiai</i>	<i>pušl.m</i>	~ <i>pušim</i>
G. <i>pú.ši.</i>	~ <i>púšį</i>	<i>pušls</i>	~ <i>pušis</i>
Įn. <i>puš'ù</i>	~ <i>pušią</i>	<i>pušl.m</i>	~ <i>pušim</i>
Vt. <i>puši'</i>	~ <i>pušỹ</i>	<i>pušl's</i>	~ <i>pušýs</i>
III. <i>pušiñ</i>	~ <i>pušiñ</i>	<i>pušl's</i>	~ <i>pušýs⁵</i>

§ 6. Iš paradigmos matome, kad net trys linksniai: vienaskaitos kilmininkas, daugiskaitos vardininkas bei kilmininkas – turi tokias pačias formas kaip ir priebalsinio linksniavimo daiktavardžiai. Palyginkime:

² Dėl *-ia* < *ján (rytiečių yra *-u*) kilmės (Kazlauskas, 1968, 195).

³ Uteniškų tarmėje dažniausiai skiriasi inesyvo ir iliatyvo priegaidės – plg.: daugailiškų *ainù.pæv's* ~ *ainù i plevas* ir *arkù.s.gá.na.s.pæv's* ~ *arkýs.gá.nos.plevase*. Kitų šnektų priegaidės, atrodo, gali būti ir priešingos.

⁴ Kadangi sutrumpėjusi daugiskaitos forma neturi suminkštinto paskutinio priebalsio, galima spėti, jog pamatinė forma yra buvusi *akýsu*.

⁵ Žodžio *pušis* paradigma pateikta tokia, kokia ji yra Daugailių šnekte; vienaskaitos kilmininko forma kitose šnektose gali būti kitokia, plg. *pušies* Ant, *pušæs* Sug, Mlt.

i kamienas

priebalsinis kamienas

Vienaskaita

V. žu-sis ~ žqsis   *sasuó* arba *sasá*. ~ *sesuó* arba *sesá*
K. žu-sąs   ~ žqsšs   *sasarás*   ~ *seserés*

Daugiskaita

V. žū-sąs   ~ žqšses   *sá.sarás*   ~ *sėseres*
K. žu.sú.   ~ žqsš   *sasarú.*   ~ *seserš*

Kaip matyti, skirtumai nežymūs ir, be to, neabejotinai atsiradę dėl ankstesnio re junginio virtimo į ra.

§ 7. Galime manyti, kad moteriškosios giminės galūninio kirčiavimo i kamieno daiktavardžiai, turintys priebalsinio kamieno liekanų, į šį kamieną yra atėję iš priebalsinio kamieno (plg. Kazlauskas, 1968, 244, 254–258).

§ 8. Uteniškių tarmėje pasitaiko i kamieno daiktavardžių vietoj bk ē kamieno daiktavardžių, pvz.: *meškeris* ~ *meškeris* Vdn, Mlt⁶, Sld, Ant, Dgl (plg. *meškerė*), *va.veris* ~ *voveris* Ant, Dgl, Sld, Sug (plg. *voverė*), *nuoma.nis* ~ *nuomonis* Dgl, Sld, Mlt (plg. *nuomonė*), *ž'ąuberis* ~ *žiauberis* Sld, Dgl, Mlt (plg. *žiauberė*), *s'k'ąuteris* ~ *skiauteris* Ds, Trgn, Ant, Dgl, Sld (plg. *skiauterė*), *aketis* ~ *eketis* Ds, Sug (plg. *eketė*), *apušis* ~ *epušis* Ant, Ds, Dgl, Sld (plg. *ėpušė*). P. Skardžiaus (1996, 306) nuomone, bent jau daugumas daiktavardžių su priesaga *-eri-* esą kilę iš priebalsinio kamieno. Jų i kamieno vardininkas buvęs sudarytas pagal vienaskaitos galininko formą (*mė.škeri*. – *meškeris*, kaip *pi.li*. – *pi.lis*). Plėtojant P. Skardžiaus mintį, galima įsivaizduoti tokį senovinį kalbamųjų žodžių linksniavimą (jeigu jis būtų išlikęs):

Vienaskaita	Daugiskaita
V. * <i>meškė</i> .	* <i>mė.škeras</i>
K. * <i>meškėrās</i>	* <i>meškėrú.</i>
N. * <i>mė.škeri</i>	* <i>meškeri.m</i>
G. * <i>mė.škeri</i> .	* <i>mė.škeris</i>
Įn. * <i>meškerih/mė.šker'u</i>	* <i>meškeri.m</i>

Vienaskaita	Daugiskaita
V. * <i>va.vė</i> .	* <i>vó.vėras</i>
K. * <i>va.vėrās</i>	* <i>va.vėrú.</i>
N. * <i>vó.veri</i>	* <i>va.veri.m</i>
G. * <i>vó.veri</i> .	* <i>vó.veris</i>
Įn. * <i>va.verih/vó.veru</i>	* <i>va.veri.m</i>

⁶ Visi Mlt sutrumpinimu žymimi pavyzdžiai užrašyti Molėtų raj. Ažuluoakesos kaime (3 km nuo miesto) iš Jono Rinkauskio (g. 1924) ir Salomėjos Simanavičiūtės-Rinkauskienės (g. 1933).

Nykstant priebalsiniam kamieniui uteniškių tarmėje šie daiktavardžiai perėjo į artimiausią *i* kamieną, o kitose tarmėse, galima manyti, vėliau gavo *ė* kamieno formą.

§ 9. Uteniškių tarmėje jau beveik nebėra *i* kamieno vyriškosios giminės daiktavardžių. Tiesa, dar užfiksuotas vienaskaitos vardininkas *vagʷs* ~ *vagʷs* Ant, Sld, Dgl, nors jau yra ir *vaglʷs* ~ *vagʷs* Sug, ir daugiskaitos vardininkas *dė.besi.s* ~ *dėbesys* Ant, Sld, Sug, Dgl, nors yra ir *debesei* ~ *debesiai* Ds, Ob. Visi kiti *i* kamieno vyriškosios giminės daiktavardžiai perėję į *jo* kamieną. Palyginkime šias paradigmas:

<i>i</i> kamienas		<i>jo</i> kamienas	
		Vienaskaita	
V. <i>petʷs</i>	~ <i>petʷs</i>	<i>pašali.s</i>	~ <i>pašalyš</i>
K. <i>pė.čæ.</i>	~ <i>pėčio</i>	<i>pá.šalæ.</i>	~ <i>pášalio</i>
N. <i>pė.č'ui</i>	~ <i>pėčiui</i>	<i>pá.šal'ui</i>	~ <i>pášaliui</i>
G. <i>pė.ti</i>	~ <i>pėtį</i>	<i>pá.šali.</i>	~ <i>pášalį</i>
Įn. <i>peč'ù</i>	~ <i>pečiuù</i>	<i>pá.šal'u</i>	~ <i>pášaliu</i>
Vt. <i>peti'</i>	~ <i>pety'</i>	<i>pašali'</i>	~ <i>pašaly'</i>
Ill. <i>petiñ</i>	~ <i>petiñ</i>	<i>pašaliñ</i>	~ <i>pašaliñ</i>
		Daugiskaita	
V. <i>pečei</i>	~ <i>pečiai</i>	<i>pašalei</i>	~ <i>pašaliai</i>
K. <i>peč'ù.</i>	~ <i>pečiuù</i>	<i>pašal'ù.</i>	~ <i>pašaliù</i>
N. <i>peč'æ.m</i>	~ <i>pečiam</i>	<i>pašalæ.m</i>	~ <i>pašaliám</i>
G. <i>peč'us</i>	~ <i>pečiuus</i>	<i>pá.šal'us</i>	~ <i>pášalius</i>
Įn. <i>peč'ėis</i>	~ <i>pečiais</i>	<i>pašaleis</i>	~ <i>pašaliais</i>
Vt. <i>peč'úos</i>	~ <i>pečiuúos</i>	<i>pašal'úos</i>	~ <i>pašaliúos</i>
Ill. <i>peč'uoš</i>	~ <i>pečiuoš</i>	<i>pašal'uoš</i>	~ <i>pašaliuoš</i>

§ 10. Taip pat linksniuojami ir visi kiti vyriškosios giminės *i* kamieno daiktavardžiai: *uñ.gli.s* ~ *añghys* / *uñ.glæ.* ~ *añglio*; *kirkšnl.s* ~ *kirkšnyš* / *kiř.kšnæ.* ~ *kiřkšnio*; *pažastl.s* ~ *pažastyš* / *pá.žaščæ.* ~ *pážasčio*; *vaglʷs* ~ *vagʷs* / *vá.gæ.* ~ *vągio*; *vinl.s* ~ *vinys* / *vi.næ.* ~ *vinio*⁷ ir pan.

§ 11. Toks *i* ir *jo* kamienų mišinimas, matyt, yra labai senas reiškinys, nes jau senuosiuose lietuvių raštijos paminkluose vyriškosios giminės *i* kamieno daiktavardžiai greta *i* linksniavimo turi ir *jo* linksniavimo formų, pvz.: M. Mažvydo raštuose *smercza* greta *smerties*, *smertes*; 1605 m. anoniminiame katekizme *pečió* ir pan. (Kazlauskas, 1958a, 33–50).

⁷ Tai naujas žodis: dar dažnai tarmėje vartojamas skolinys *cviekas*.

Toks *i* ir *jo* kamienų mišimas pastebimas ne tik uteniškių tarmėje. Pietų žemaičių tarmėje taip pat ryški vyriškosios giminės *i* kamieno daiktavardžių perėjimo į *jo* kamieną tendencija (Rosinas, 1971, 49–54).

§ 12. Uteniškių tarmėje net kai kurie buvusio priebalsinio linksniavimo daiktavardžiai dėl homoniminių formų susidarymo turi *jo* kamieno vienaskaitos vardininko galūnę, pvz.: *raž.šutūs* ~ *nešutūs* Ant, Trgn, Ds, Ob, Gdr, Lel, Mlt, Sld, Sug, Dgl; *duntūs* ~ *dantūs* Dgl, Sld, Mlt; *debesūs* ~ *debesys* visame plote. Tiesa, šių daiktavardžių daugiskaitos vardininkas ir kilmininkas dar išlaiko priebalsinio linksniavimo formų, pvz.: *duñ.tazs* ~ *dañtes* Sug, Dgl, Sld / *duntū.* ~ *dantū* Ds, Trgn, Dgl, Ant, Ob, Sld, Sug; *riešutazs* ~ *riešutes* Dgl, Sld / *raž.šutū.* ~ *riešutū* Dgl, Sld, Sug, Mlt, Ds, Ant ir pan. Vienaskaitos kilmininko forma *debesžs* ~ *debesžs* užrašyta tik Linkmenyse – vilniškių tarmės paribyje.

§ 13. Visi šie procesai rodo mišriojo linksniavimo (Girdėnis, Rosinas, 1977, 338–348) skilimą pagal giminės – tolesnę jų polarizaciją. Tarmėje *i* kamienas aiškiai linkęs virsti moteriškąja linksniuote; žodžiai, nepriklausantys šiai linksniuotei, pereina į vyriškuosius kamienus.

§ 14. Moteriškosios giminės šakninio kirčiavimo *i* kamieno daiktavardžių paradigma uteniškių tarmėje dabar atrodo taip:

Vienaskaita

V. <i>uñ.kštīs</i> / <i>uñ.kštaz.</i>	~ <i>añkštīs</i> / <i>añkštē</i>
K. <i>uñ.kštaz.s</i>	~ <i>añkštēs</i> (<i>añkštēs</i> ?)
N. <i>uñ.kštēi</i>	~ <i>añkštēi</i>
G. <i>uñ.kštū.</i>	~ <i>añkštē</i> (<i>añkštū</i> ?)
Įn. <i>uñkštū</i> / <i>uñkšt'č'ū</i>	~ <i>ankštē</i> / <i>ankštēiā</i>
Vt. <i>uñkštū.</i> / <i>uñ.kštē.į</i>	~ <i>añkštū</i> / <i>añkštēj</i>
Ill. <i>uñ.kštūn</i> / <i>uñ.kštaz.n</i>	~ <i>añkštūn</i> / <i>añkštēn</i>

Daugiskaita

V. <i>uñ.kštīs</i> / <i>uñ.kštaz.s</i>	~ <i>añkštūs</i> / <i>añkštēs</i>
K. <i>uñ.kšt'č'u.</i>	~ <i>añkštū</i>
N. <i>uñ.kštūm</i> ⁸ / <i>uñ.kštaz.m</i>	~ <i>añkštūm</i> / <i>añkštēm</i>
G. <i>uñkštīs</i> / <i>uñkštazs</i>	~ <i>añkštīs</i> / <i>añkštēs</i>
Įn. <i>uñ.kštūm</i> / <i>uñ.kštaz.m</i>	~ <i>añkštūm</i> / <i>añkštēm</i>
Vt. <i>uñkštīs</i> / <i>uñkštēs</i>	~ <i>ankštūs</i> / <i>ankštēs</i>
Ill. <i>uñkštīs</i> / <i>uñkštēs</i>	~ <i>ankštūs</i> / <i>ankštēs</i>

§ 15. Matome, kad šakninio kirčiavimo moteriškosios giminės *i* kamieno daiktavardžiai turi gretiminių *ē* kamieno formų. Palyginkime *i* ir *ē* kamienų vienaskaitos paradigmas:

⁸ Šalutinį kirtį uteniškių tarmėje turi tos galūnės, kurios kituose kamienuose gali turėti pagrindinį kirtį (Kosienė, Girdėnis, 1979, 54).

<i>i kamienas</i>		<i>ė kamienas</i>	
V. <i>í.ltis</i>	~ <i>íltis</i>	<i>šviñ.tæ.</i>	~ <i>šveñtė</i>
K. <i>í.ltæ.s</i>	~ <i>ílties</i>	<i>šviñ.tæ.s</i>	~ <i>šveñtės</i>
N. <i>í.lč̣ei</i>	~ <i>ílč̣iai</i>	<i>šviñ.tei</i>	~ <i>šveñtei</i>
G. <i>í.lti.</i>	~ <i>íltį</i>	<i>šviñ.ti.</i>	~ <i>šveñtę</i>
Įn. <i>í.l'č̣'u</i>	~ <i>ílč̣ia</i>	<i>švintl</i>	~ <i>šventė</i>
Vt. <i>í.lti.</i>	~ <i>íltų</i>	<i>šviñ.te.į</i>	~ <i>šveñtej</i>
III. <i>í.ltin</i>	~ <i>íltin</i>	<i>šviñ.tæ.n</i>	~ <i>šveñtėn</i>

§ 16. Net trys linksniai (kilmininkas, naudininkas⁹, galininkas) turi visiškai viendab formas. Be to, sutampa (kaip ir visų kitų kamienų) daugiskaitos kilmininkai (plg. *í.l'č̣'u.* ~ *ílč̣ų* ir *šviñ.č̣'u.* ~ *šveñčių*).

§ 17. Homoniminių *i* ir *ė* kamienų formų susidarymą lėmė tarmės fonetikos raida: 1) *en → *ē* → *ī*, pvz.: *ká.ti.* < -*ē* < **-en*; dėl šios priežasties sutapo *ē* ir *i* kamienų vienaskaitos galininko formos (plg. *ká.ti.* ~ *kātę* ir *ú.nti.* ~ *ántį*); 2) nekirčiuotų rytų baltų *ē ir *ē sutapimas į *e*. tiek šaknyje, pvz.: *gæ.lá.s* ~ *gëlės* - *dæ.ná.s* ~ *dienós*, tiek galūnėje, pvz.: *ká.rtæ.s* ~ *kárties* - *šviñ.tæ.s* ~ *šveñtės*; dėl tokio fonetinio kitimo sutapo *ē* ir *i* kamienų vienaskaitos kilmininko formos (plg. *tó.šæ.s* ~ *tóšies* ir *gægū.tæ.s* ~ *gegūtės*).

§ 18. Homoniminės formos lėmė *i* ir *ė* kamienų mišimą, todėl šiuo metu uteniškių tarmėje visi moteriškosios giminės šakninio kirčiavimo *i* kamieno daiktavardžiai turi gretiminių *ė* kamieno formų: *uñ.kštis* ~ *añkštis* Dgl, Sld, Ant / *uñ.kštæ.* ~ *añkštė* Mlt; *ú.ntis* ~ *ántis* Trgn, Ant, Dgl, Sld / *ú.ntæ.* ~ *ántė* Mlt, Sug; *í.ltis* ~ *íltis* Užp, Dgl, Sld, Ant / *í.ltæ.* ~ *íltė* Mlt; *kú.ndis* ~ *kándis* Ant, Sug, Sdk, Dgl / *kú.ndæ.* ~ *kándė* Ut, Mlt; *ká.rtis* ~ *kártis* Ds, Sdk, Dgl, Sld / *ká.rtæ.* ~ *kártė* Mlt; *klé.tis* ~ *klétis* Užp, Ant, Dgl / *klé.tæ.* ~ *klétė* Sug; *krú.snis* ~ *krósnis*¹⁰ Dbk, Tgn, Vžns, Dgl, Sld / *krú.snæ.* ~ *krósnė* Sug; *krú.snis* ~ *krásnis* Ktk, Lkm, Trgn, Ob, Ut, Ds, Užp, Sld / *krú.snæ.* ~ *krásnė* Sug; *nó.sis* ~ *nósis* Ob, Km, Sld, Užp, Ds, Trgn / *nó.sæ.* ~ *nósė* Gdr, Mlt, Dgl, Ut, Sug, Sld; *pal'ú.tis* ~ *paliūtis* Ktk, Ob, Ut / *pal'ú.tæ.* ~ *paliūtė* Dgl, Užp, Lkm, Vžns, Mlt, Rk, Ds, Ktk; *pá.ltis* ~ *páltis* Trgn, Sdk, Dgl, Ant / *pá.ltæ.* ~ *páltė* Mlt, Sug; *pí.ntis* ~ *pintis* Trgn, Dgl, Ant / *pí.ntæ.* ~ *pintė* Mlt; *tó.šis* ~ *tóšis* Sdk, Ob, Ds, Dgl / *tó.šæ.* ~ *tóšė* Mlt, Strn¹¹

§ 19. Kaip rodo LKA (1991, 32–34, žemėl. Nr. 20) bei ekspedicijų medžiaga, *ė* kamieno formos dažnesnės Molėtų rajone (Alantà, Čiulai, Giedraičiai, Girsteiškiškis, Purvėnai, Skudūtiškis, Sugiņčiai, Vidėniškiai) ir tik atskiruose Utenos rajono

⁹ Jis visame lietuvių kalbos plote turi bendras šių kamienų formas (plg. Kazlauskas, 1968, 213).

¹⁰ Taip vadinamas šildymo įrenginys tik pirtyje – namuose esanti krosnis vadinama skoliniu *pé.č'us* ~ *pėžius*.

¹¹ Galima spėti (nors nepavyko užrašyti tokių pavyzdžių), kad gretiminės *i* ir *ė* kamienų formos gali būti žodžių *váltis* (dažniau vartojamas *laivėlis* arba skolinys *čálná*), *letis* ir kt.

(Deguliai, Leliūnai, Kirdečiai) punktuose. Likusiame uteniškių plote (Zarasų, Rokišio, Utenos rajonuose) dažnesnės yra *i* kamieno formos.

Tokį *i* ir *ė* kamienų pasiskirstymą tarmės plote, manyčiau, lemia atskirų šnektų fonetika. Ten, kur nekirčiuotas *ie* išlaikytas galūnėse (Antalpiečė, Dusetos ir pan.), išlikusios ir *i* kamieno formos. O kur *-ie* virtęs *-e.*, jau dažnesnės *ė* kamieno formos (Suginčiai, Molėtai, Stirniai ir pan.).

Šakninio kirčiavimo *i* kamieno daiktavardžiai beveik ištiesai perėję *ė* kamieną ir šiaurės žemaičių tarmėje (dėl homoniminių linksnių susidarymo, iš seno buvusio dvejojo linksniavimo ir *i* kamieno negausumo) (žr. Girdenis, 1963, 29–36).

§ 20. Rytų aukštaičių uteniškių tarmėje yra keletas įdomesnių atvejų. Bendrinės kalbos galūninio kirčiavimo moteriškosios giminės *i* kamieno daiktavardžiams neretai atliepia šakninio kirčiavimo formos, turinčios gretimas *ė* kamieno formas, pvz.: *ū.snis* ~ *ūsnis*¹² Dgl, Sld, Ant / *ū.snæ.* ~ *ūsne* Sug, Mlt; *ū.gnis* ~ *ūgnis* Sld, Lb / *ū.gnæ.* ~ *ūgnė* Dgl, Sug, Mlt, Ant; *pū.snis* ~ *pūsnis* Ds, Lkm, Trgn, Lb, Dgl, Ant / *pū.snæ.* ~ *pūsne*¹³ Dbk, Aln, Mlt, Ds, Dkk; *žibiŭ.kštis* ~ *žebeŭkštis* Dgl, Ant, Sld / *žibiŭ.kštæ.* ~ *žebeŭkštė* Mlt, Sug ir pan.¹⁴ Iš tokių pavyzdžių matyti, jog daugelis šių daiktavardžių anksčiau yra buvę šakninio kirčiavimo. Šiuos spėjimus patvirtina P. Skardžiaus darbas „Daukšos akcentologija“ (1935, 116–119), kuriame *ūgnis* ir *ūsnis* yra tiktai baritoninio (šakninio) kirčiavimo, ir kitų tarmių panašūs faktai. Pavyzdžiui, daiktavardis *ūgnis* yra šakninio kirčiavimo ir tradicinėje šiaurės žemaičių tarmėje (Girdenis, 1963, 32).

§ 21. Uteniškių tarmėje, manyčiau, *ė* ir *i* kamienų mišinys dar nėra galutinai nusistovėjęs reiškinys, kadangi yra daiktavardžių, kurių vienaskaita *ė*-kamienė, pvz.: *pāū.kštæ.* ~ *paūkštė* Rk, Trgn, Dgl, Sld, Sug, Ant; *sā.vaitæ.* ~ *sāvaitė* Dgl, Ant, Sld, Sug; *ri.kštæ.* ~ *rýkštė* Sug, Dgl; *papadæ.* ~ *papadė* Sug; o daugiskaita *i*-kamienė, pvz.: *vī.sa.s pāū.kštī.s* ~ *višos paūkštys* Sld, *kē.læ.s sā.vaitī.s* ~ *kėltios sāvaitys* Dgl, *rī.kštī.s* ~ *rýkštys* Sug, *pā.padī.s* ~ *pāpadys* Sug. Kitose uteniškių tarmės šnektose gali būti kitaip, pvz.: *sā.vaitis* ~ *sāvaitis* (vns.) Mlt, bet *sā.vaitæ.s* ~ *sāvaitės* (dgs.) Mlt.

§ 22. Be abejo, *ė* kamieno įsigalėjimas stiprina giminių poliarizaciją (Girdenis, Rosinas, 1977), nes *ė* kamienas yra būdingas moteriškojo tipo linksniuotei – į ją ir eina moteriškieji mišriojo *i* kamieno daiktavardžiai.

§ 23. Baigiant galima suformuluoti keletą svarbesnių išvadų:

1. Uteniškių tarmės *i* kamieno daiktavardžių mišinui su *ė* ir *jo* kamienais įtakos turėjo tarmės fonetikos raida, daiktavardžio giminė ir kirčiavimas (šakninis ar galūninis).

¹² Plg. bk *usnis, ugnis, pusnis, žebenkštis* ir pan.

¹³ Labai įdomu, kad Molėtų rajone, kur dažnesnės *ė* kamieno formos, yra ir vietovardis *Pūsne*.

¹⁴ Net naujas žodis *įšpažintis* ~ *išpažintis* (plg. bk *įšpažintis*), kuris jau kartais vartojamas vietoj skolinio *spā.vē.dnis* ~ *spāvēdnis*, turi nemažai *ė* kamieno formų: *bū.va. įšpažintæ.s* ~ *buvo įšpažintės* (išpažintės?), *ai.na. įšpažintæ.n* ~ *eina išpažintė*.

2. Moteriškosios giminės galūninio kirčiavimo *i* kamieno daiktavardžiai geriausiai išlaiko savo paradigmą (yra tik keletas priebalsinio linksniavimo formų, pvz.: *a.belis / a.bėlās / a.bėlū.s*; *pušis / pušās / pušū.* ir pan.).

3. Moteriškosios giminės šakninio kirčiavimo *i* kamieno daiktavardžiai turi gretiminių *ė* kamieno formų, pvz.: *ú.ntīs / ú.ntė., kú.ndīs / kú.ndė., kró.smīs / kró.snė.* ir pan.

4. Vyriškosios giminės beveik visi *i* kamieno daiktavardžiai yra perėję į *jo* kamieną, pvz.: *uif.gli.s / uif.glė., pažastī.s / pá.žaščė.* ir pan. Išimtį sudarytų tik vienaskaitos vardininkas *vagīs* (nors jau yra ir *vagl.s*) ir daugiskaitos vardininkas *dė.besi.s* (nors jau yra ir *debesī*).

5. Tarmėje labai akivaizdi morfologijos ir fonologijos reiškinių sąveika. Fonologinius procesus (homoniminių formų susidarymą ir gausą) čia intensyviai remia būdinga lietuvių morfologijos raidos tendencija – linksniavimo tipų poliarizacija pagal gimines. Mišriosios linksniuotės praranda retesnius vyrliškosios giminės žodžius ir palaiapsniui virsta moteriškosiomis arba susilieja su jomis¹⁵.

EASTERN LITHUANIAN (UTENA) *i*-STEM NOUNS

S u m m a r y

The article deals with the morphological problems of one of the Eastern Lithuanian dialects. It investigates the fusion of *i*-stem nouns with *ė* and *jo*-stem nouns. The analysis shows that the fusion in the stems was influenced by the phonetic development of the dialect, the gender of the noun and the stress. The formation and abundance of homonymic forms determine the disappearance of the rare masculine nouns of mixed declination and their transition to the class of feminine nouns. The material presented demonstrates the polarisation of case types according to gender.

LITERATŪRA

- Barysaitė G.*, 1960, Daugailių tarmės leksika: Diplominis darbas. Vilnius.
Gaublytė N., 1956, Dusetų tarmė: Diplominis darbas. Vilnius.
Girdenis A., 1963, *i*-kamieniai Tirklių tarmės daiktavardžiai ir jų raida. – *Kalbotyra*, t. 6, 29–36.
Girdenis A., Rosinas A., 1977, Lietuvių kalbos daiktavardžio linksniavimo tipų hierarchija ir pagrindinės jos kaitimo tendencijos. – *Baltistica*, t. 13(2), 338–348.
Grinaveckis V., Markevičienė Ž., 1994, Lietuvių kalbos keliakamieniai daiktavardžiai. Vilnius.
Juzėnaitė J., 1997, Utenos šnekos daiktavardis: senosios ir jaunosios kalbos skirtumai: Bakalauro darbas. Vilnius.
Kazlauskas J., 1958a, *i*-linksniavimo daiktavardžių perėjimas į *jo*-linksniavimą. – *Kalbotyra*, t. 1, 33–50.
Kazlauskas J., 1958b, Lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo paprastėjimas: Disertacija (rankraštis). Vilnius.
Kazlauskas J., 1961, Šakninių vardažodžių nykimas. – *Kalbotyra*, t. 3, 73–78.
Kazlauskas J., 1968, Lietuvių kalbos istorinė gramatika. Vilnius: Mintis.
Kosienė O., Girdenis A., 1979, Fonologinis šalutinis kirtis rytų aukštaičių uteniškių tarmėje. – *Kalbotyra*, t. 30, sąs. 1, 48–56.

¹⁵ Už patarimus ir pastabas autorė nuoširdžiai dėkoja prof. Aleksui Girdeniui ir doc. Žanetai Markevičienei.

- LKA* – Lietuvių kalbos atlasas, t. 3, Morfologija. Vilnius: Mokslas, 1991, 32–34.
- Miškinytė J.*, 1996, Debeikių šnektos vardažodžiai: Bakaluro darbas. Vilnius.
- Rosinas A.*, 1971, Šaukėnų šnektos *ja, e ir i* kamieno daiktavardžiai. – *Kalbotyra*, t. 23(1), 49–54.
- Sedelskytė O.*, 1952, Debeikių tarmė: Diplominis darbas. Vilnius.
- Skardžius P.*, 1996, Rinktiniai raštai, t. 1. Vilnius.
- Skardžius P.*, 1935, Daukšos akcentologija. Kaunas: V.D.U. Humanitarinių Mokslių fakulteto leidinys, 116–119.
- Smalakytė O.*, 1973, Budriškių kaimo (Molėtų raj.) tarmės morfologija: Diplominis darbas. Vilnius.
- Tmšienė V.*, 1968, Pakalnių apylinkės (Utenos raj.) tarmės aprašas: Diplominis darbas. Vilnius.
- Valiušytė E.*, 1958, Kuktiškių tarmė: Diplominis darbas. Vilnius.
- Zinkevičius Z.*, 1966, Lietuvių dialektologija. Vilnius: Mintis, 200–267.

Vilniaus pedagoginis universitetas
Lietuvių kalbotyros katedra

[teikta
1997 m. rugšėjo mėn.